

Darko Polšek:

O neznanju¹

Ako neki narod očekuje da u civiliziranome stanju može biti slobodan ali neobrazovan, onda očekuje nešto čega nikada nije bilo, i čega nikada neće biti" - rečenica Thomasa Jeffersona iz 1816. godine danas se čini još točnijom negoli prije.

Zbog sve bržih tehnoloških promjena u svijetu, nesposobnost prilagodbe novim znanjima, vještinama, metodama i tehnikama tvori glavnu prepreku društvenome razvoju i blagostanju stanovnika bilo koje države. "Znanje je moć" prestala je biti puka metafora. Otkako su nam najrazličitije tehničke vještine potrebne za preživljavanje, otkako se cijeli ekonomski, društveni pa i duhovni život usredotočio na razmjenu informacija, sposobnost za stvaranje informacija, sposobnost za komunikaciju, za proizvodnju "znanja", postala je uvjet preživljavanja svake kulture, pa i svakog pojedinca. "Blaženog li neznanja", nekoć je uskliknuo Jan Hus, opraštajući ljudima koji su potpalili njegovu lomaču. Danas je neznanje mnogo manje blaženo, a neznanicama se s pravom oprašta sve manje. Ili kako je jednom rekao Martin Luther King: "Ništa na svijetu nije opasnije od blaženoga neznanja i samosvjesne gluposti".

Usporedo s porastom zahtjeva za posjedovanjem najrazličitijih znanja i vještina, usporedo sa sve brojnijim izvorima informacija - raste i naše neznanje. Kako u uvjetima rasipanja informacija razlučiti one doista važne? Nemamo li dojam da nas golemost toga zadatka nadvladava? Ne čini li nam se da s porastom znanja, mi postajemo tim manji? Kako održati motive potrage za znanjem i sudjelovati u dijelu čovječanstva koje napreduje upravo iskorištavanjem znanja?

1. Osnovni izvori neznanja

U čemu se ogleda neznanje i kako ono nastaje?

1. Jedna od poznatijih izreka slavnog grčkog filozofa Sokrata glasi: "Znam da ništa ne znam". Sokrat je time želio ukazati na važnost intelektualne skromnosti, ali mnogo više na činjenicu da je jedan od glavnih izvora našeg neznanja naša *samouvjerenost*, naša vjera da sve znamo i *da više ništa ne možemo ili ne trebamo naučiti*. Uvjerenost da smo jednom zauvijek, u školama ili domovima, naučili ono što je potrebno za život, i danas je najveći izvor pogrešaka. Do novih spoznaja, naime, možemo doći tek ako smo spremni preispitati naučeno, preoblikovati i staviti na kušnju ono poznato i kritički se odnositi prema naslijeđenome. Sokratova izreka, dakle, nije samo izraz skromnosti, već uputa za kritičko i praktično preispitivanje našeg znanja i neznanja.

2. Britanski filozof David Hume tvrdio je kako naše navodno znanje nije ništa drugo već navika da povezujemo stvari na određeni način. Upravo je prihvaćanje takvih navika izvor neznanja. A nizozemski renesansni mislilac Erazmo Rotterdamski takve je navike, pretvorene u znanje, sarkastično prikazao u knjizi *Pohvala ludosti*. Ljudi često ne misle svojom glavom,

¹ Riječ je o neznanju izmijenjenom tekstu tiskanom u posebnoj brošuri pod naslovom "Otvorena deklaracija o neznanju", povodom akcije "Borba protiv neznanja", u izdanju Savjeta Učilice i firme Markotel, Zahvaljujem svim članovima Savjeta Učilice i iznimno poduzetne firme Markotel na korisnim primjedbama, i na davanju povoda za razradu ideje o neznanju.

autonomno, već nesposobni za vlastite, prihvaćaju tuđe stavove i navike. Da bismo mogli razložno misliti, i postupati kao autonomne osobe, naše naslijeđeno mišljenje treba dovesti u sumnju, i imati dovoljno hrabrosti da branimo vlastite stavove, unatoč različitim autoritetima.

3. Naše navike i naša samouvjerenost pretvaraju se u *predrasude*, ili kako je tvrdio jedan drugi renesansni filozof, Francis Bacon – u *idole*. U *idole plemena* (kada griješimo u spoznavanju svijeta zbog ograničenja razuma i ranije prihvaćenih uvjerenja); *idole spilje* (kada griješimo zbog svog lošeg odgoja, poslušnosti prema autoritetima ili zbog divljenja prema starome); *idole trga* (kada griješimo u sporazumijevanju, pri nepreciznoj upotrebi riječi) i *idole teatra* (kada nekritički prihvaćamo filozofske dogme ili načela dokazivanja). Predrasude su danas još mnogo češća i razgranatija utočišta neznanja: one *onemogućavaju* znanje, ali još je žalosnije kada iz njih izvire *oblici ljudske diskriminacije*. Danas postoji čitav niz predrasuda: one katkada svjedoče o jednostavnom neznanju, ali još mnogo češće o nesposobnosti da se prihvati pravo pojedinaca na drukčije mišljenje i pravo na drukčiji život: riječ je o najrazličitijim rasnim, klasnim, nacionalnim, spolnim i drugim predrasudama, odnosno opravdanjima za nedemokratsko postupanje prema drukčijim osobama. Predrasude su stoga *dvostruko neznanje*: one uključuju stvarno neznanje, ali i nesposobnost za intelektualnu i moralnu snošljivost.

4. *Poslušnost prema autoritetima* čest je izvor neznanja. Britanski ekonomist William Beveridge napisao je tijekom Drugoga svjetskog rata: "Neznanje je zao korov koji diktatori možda mogu kultivirati među svojim podanicima, ali takav korov nijedna si demokracija ne može priuštiti među svojim građanima."

5. *Nesnošljivost ili netolerancija* mnogo su bitniji izvori neznanja negoli smo to obično spremni prihvatiti. Mnogi ljudi brkaju arogantno nametanje vlastitih ideja s istinom, ili pak misle kako je znak intelektualne hrabrosti biti nesnošljiv prema lažnim uvjerenjima. Ali postoji jaka veza između tolerancije i napretka znanja (i lišavanja neznanja). Društva koja ne dopuštaju slobodu mišljenja, kako je u 19. stoljeću tvrdio filozof J. S. Mill, mnogo će češće završavati kao tiranije. Ali njegov je stav još i jači: bez slobode govora i mišljenja, tj. zaštite prava na drukčije mišljenje, naše znanje nikada ne bi napredovalo. Jer nova mišljenja uvijek ugrožavaju starija.

6. S tim je u vezi i jedan stari izvor neznanja, sličan gore spomenutome - *etika "kolektivizma"*. Ona podrazumijeva *nepostojanje diverziteta* mišljenja i sposobnosti. Zbog toga se pojedinačna kreativnost ne nagrađuje reputacijom, već najčešće sankcijom za drukčije prosudbe. Takva etika obuhvaća i *etiku "uravnilovke"*, naime sklonost mišljenju da su svi pojedinci jednaki prema svojem znanju i neznanju, mišljenju i postupanju, a ta sklonost dovodi do straha da se bude drukčiji. Pojedinačno se znanje vrednuje samo ako je u funkciji nekog navodno "višeg" dobra – najčešće dobra za političku elitu na vlasti. Time nestaje i motiv da sami napravimo nešto značajno u životu, a pojedinci postaju sve manje skloni posvetiti se nekom trajnijem i originalnijem životnom zadatku kojim bi oni mogli istaknuti svoju osobnost. Takva klima, posebno kada se odvija u uvjetima siromaštva, slama "*autonomiju*" pojedinačnog mišljenja i dovodi do lakšeg manipuliranja tuđim mišljenjima.

Isto vrijedi i za škole. Danas mnogi u školama vide *sustav discipliniranja*, sustav "zbrinjavanja" mladih, ili u najboljem slučaju sustav učenja "temeljnih" (a to znači bespogovornih) vrijednosti zajednice. Učenje se često svodi na učenje gotovoga znanja i ponavljanje "gradiva". Učenici koji se naviknu na takav način nastave, postaju nesposobni shvatiti da je njihovo mišljenje preduvjet novoga znanja ili – u još goroj varijanti – oni postaju nesposobni shvatiti da slobodno društvo ne može postojati bez originalnosti i kreativnosti, bez

angažmana, novih, kritičkih i drukčijih mišljenja. Takav način učenja izravno vodi priznavanju svih, pa i onih nedemokratskih autoriteta. Ili, što je još gore, takav sustav dovodi do pogrešne ocjene originalnijih, inteligentnijih i slobodnijih učenika – do toga da se u školama ocjenjuje disciplina i sklonost ponavljanju, a da se kreativnost učenika ostavlja kao "opcija" koja se nažalost nigdje ne upisuje u imenik.

7. Takav pak sustav dovodi i do *nesposobnosti spontanog, autonomnog udruživanja* slobodnih pojedinaca – što inače predstavlja još jedan preduvjet demokratskog društva. Ako uvijek postoje autoriteti koji "znaju bolje" ili "više", onda pojedinci razvijaju očekivanja da će sve stvari, sve njihove probleme riješiti "drugi", oni "pametniji". Ali društvo je onoliko "pametno" koliko i pojedinci koji u njemu žive. Premda u svakom društvu postoje iznimne osobe, društvo koje bi se oslanjalo isključivo na njih nikada ne bi razvilo dovoljnu količinu kritičnosti i artikuliranosti koja je potrebna za kontrolu i primjenu znanja ili za kritiku ili prihvaćanje ispravnosti tuđeg postupanja. Nesklonost za udruživanje, suvremenim rječnikom rečeno, dovodi do *manjka socijalnoga kapitala*.

8. Još jedan izvor neznanja je *nesposobnost ili nemotiviranost* pojedinaca da uče ili shvate tuđa područja znanja – ili točnije *specijalizacija*. Premda je specijalizacija u razvijenome društvu uvjet solidarnosti i rasta znanja, nepoznavanje drugih područja znanja stvara segregaciju mišljenja umjesto da ih integrira. O tom problemu govorio je pedesetih godina britanski znanstvenik i pisac C. P. Snow, koji je govorio o nastanku "*dviju kultura*", kulture društvenih znanstvenika i pisaca, i kulture prirodnih znanstvenika i inženjera. Te se dvije kulture, prema njegovim riječima, više međusobno ne (pre)poznaju. Kada bi se takvo razdvajanje nastavilo, ono ne bi utjecalo samo na pad općeg znanja, već i na pad kulture cijele zajednice. Podvrsta je toga "neznanja" i misao koju je izrazio britanski publicist Will Rogers (1924): "Svi su ljudi neznalice, samo su neznalice na različitim područjima". Ta misao cinično ističe kako nikada ne možemo neograničeno proširiti naše znanje – specijalizacija je nužnost.

Pokazalo se međutim, da isuviše velika specijalizacija može predstavljati socijalni problem. Čovjek koji se cijeli životni vijek specijalizirao za znanje ili tehniku koja je odjednom, zbog tržišta ili nekog drugog razloga postala izlišna, teže će se prilagoditi novim situacijama od čovjeka koji je svoje znanje specijalizirao manje intenzivno. Za nj promjena radnoga mjesta neće biti tragedija, već novi izazov. Ali, to ne znači da će u budućnosti najbolje prolaziti neobrazovani i nespecijalizirani.

9. Postoji još jedan srodan, i po mnogočemu opasniji problem: sa sve većom specijalizacijom znanja, i sve skromnijim praćenjem svega što se zbiva na području znanja, sve više slabi povjerenje, i sve više jača *skepsa javnosti prema znanju i znanosti*. Nesposobnost da shvatimo ili pratimo sve što se danas zbiva na području znanja i znanosti, dovodi do toga da javnost prihvaća različite oblike pseudoznanosti kao prave izvore znanja. To je posebno opasno na području medicine. Ali još je izraženija skepsa prema znanosti u cjelini. Neke su spoznaje znanosti danas tako fantastične da se za širu javnost ona uopće ne razlikuje od puke fantastike. Zbog toga često nastaje mišljenje javnosti da su znanstvenici šarlatani poput drugih, da znanstvenici samo slijede svoje interese, da ne brinu za opće dobro ili da nam ne pružaju objektivnu sliku svijeta, čak i ako je posjeduju.

Ostaju, dakle, pitanja: Kolika je količina specijalizacije potrebna i korisna za rast znanja i kako prevladati sve veći jaz među disciplinama, kao i između specijalizirane znanosti i javnosti? Kako bi se preskočio taj sve izraženiji jaz između znanstvenika i javnosti, mnoge su zemlje

pokrenule programe popularizacije znanosti, dodjele nagrada za popularizaciju ili za komuniciranje s javnošću.

II. Daljnji uzroci i oblici neznanja

U današnje vrijeme sve većeg razvoja znanja, nastaju i posebni, u tradiciji *manje poznati oblici neznanja*.

10. Američki sociolog Robert Merton pedesetih je godina prošloga stoljeća pisao kako se znanstvenici rukovode nekim moralnim načelima, vrijednostima i normama, bez kojih znanja ne bi bilo ili bez kojih se znanje ne bi povećavalo. Osim intelektualnoga poštenja (autonomije), prema Mertonu je riječ o normama univerzalnosti i impersonalnosti, komunitarijanizma, nepristranosti i organiziranog skepticizma. Ako je neka spoznaja znanstvena, onda ona vrijedi univerzalno, ona ne pripada nekoj posebnoj organizaciji, državi ili naciji. Isto tako, takvo znanje ne pripada ni osobama koje su došle do tih spoznaja. Znanje i znanstveni rezultati stoga, prema Mertonu, moraju biti dostupni svima. Rezultate svi moraju moći provjeriti. Napokon, prema Mertonu, nije potrebno uspostavljati posebne državne autoritete koji će regulirati ispravnost znanstvenih uvjerenja jer znanost (ako jest znanost) ima ugrađene vlastite mehanizme kontrole rezultata. Znanost je naime zajednica skeptika, koji smatraju svojom dužnošću kontrolirati rezultate drugih. Ukratko, znanje mora biti javno i dostupno; ono ne smije biti pod utjecajem izvanznanstvenih autoriteta.

Ali, pogledamo li današnje stanje u znanosti, vidimo da se *danas gotovo niti jedna navedena vrijednost ili norma znanja ne poštuje*. Prvo, *znanstveni rezultati nisu jednako dostupni svima*. Zbog različitih političkih ili ekonomskih razloga, oni im nisu dostupni ni u fazi proizvodnje, ni u fazi distribucije. Drugo, posebni *oblici zaštite autorskih prava* i patenata, što je posebno istaknuto i opasno na području biokemije, medicine ili ekologije, *onemogućuju čak i provjeru podataka*, a *znanstvenici koji pokušavaju objaviti kritičke rezultate podliježu različitim sankcijama*. Sve je više podataka zaštićeno posebnim "poslovnim tajnama" i sve se češće distribucija rezultata rukovodi ekonomskom računicom. Treće, ekonomska računica pri financiranju znanosti i logika "zaštite podataka" diktira i činjenicu da sve više znanstvenika objavljuje sve više - ali sve manje provjerenih i pouzdanih podataka. *Sve se manje znanstvenika bavi provjerom tuđih rezultata* (jer mora stvoriti svoje). Zbog svega toga na različite se načine narušava slika etičnih znanstvenika koji postupaju u ime "općeg dobra". Sve su to novi izvori - potencijalno novoga neznanja.

11. Daljnji izvor neznanja, i svih njegovih posljedica, često je tzv. *odljev mozgova*. U najjednostavnijem ali i najgrubljem obliku on označava emigraciju znanstvenika, odlazak pojedinaca iz sredine u kojoj su školovani, kako bi nastavili svoj produktivni radni vijek u bogatijim zemljama. Oni će svoje znanje upotrijebiti za povećanje bogatstva zemalja u koje su se odselili, a istodobno će lišiti zemlje iz kojih su emigrirali znanja koje je potrebno za razvoj tih zemalja. Danas su međutim čak i bogate zemlje shvatile da im se taj problem vraća kao bumerang. Zemlje bez intelektualne elite, nesposobne za obavljanje civiliziranih ili državnih funkcija, često započinju ratove, i u njima počinje vladati neimaština ili glad. Tako "odljev mozgova" posredno postaje prijetnja zemljama koje su znale - i mogle iskoristiti znanje i pamet zemalja iz kojih su otišli znanstvenici.

Blaži oblik istoga problema, koji katkada također brine male zemlje sa skromnim intelektualnim i kulturnim kapitalom, jest hegemonizacija kulturnih paradigmi bogatijih zemalja. Umjesto da znalci fizički emigriraju u strane zemlje, oni objavljuju svoje znanje na stranome jeziku, odnosno u časopisima koji su nedostupni u zemlji u kojoj oni pišu. Na taj način oni ponovno pripomažu intelektualnome kapitalu strane zemlje (a tek rijeđe, u obliku "reputacije" – svojoj). Time male zajednice svoj identitet smatraju ugroženim, a posljedica toga jest da se počinju sve više zatvarati. I tako se spirala neznanja stalno proširuje!

12. Posebna vrsta neznanja proizlazi iz *nesposobnosti ili pomanjkanja volje za prilagodbom novim znanjima*. U gotovo svim civiliziranim zemljama sve se više povećava udio starijeg stanovništva. Koliko smo se puta susreli s tvrdnjom kako "roditelji ne mogu odgovarati na pitanja koja se postavljaju njihovoj djeci" ili kako "roditelji ne znaju što im djeca rade za kompjutorom"? Te tvrdnje katkada ilustriraju brzinu i intenzitet tehnološkog napretka, koji sve češće dovodi do generacijskih sukoba, do međusobnog nerazumijevanja ili nesnošljivosti među generacijama, ali većina zemalja u Europi shvatila je kako su one još češće izraz činjenice da iskustvo starije generacije društva ne znaju upotrijebiti.

Američki sociolog Alvin Toffler tvrdio je kako smo ušli u tzv. *razdoblje četvrtoga vala*, kada je za preživljavanje bitno savladavati nove oblike komunikacije i tehnologije. Dok je u prethodnim tehnološkim "valovima" izvor preživljavanja i stvaranja moći bilo posjedovanje dobara, sposobnost za jednostavan rad, savladavanje određenih fizičkih vještina, u novo je doba potrebno znati baratati komunikacijskim sredstvima; a izvor političke i ekonomske moći postalo je informatičko "znanje": novčane transakcije postale su transakcije informacija, za polaganje ili uzimanje novca sa svojega računa potrebno je imati informacije (PIN-ove), za brzu izmjenu i za dobivanje informacija potrebno je znati baratati računalom i novim komunikacijskim tehnologijama... Pojedinci i skupine koje se neće prilagoditi novom tržištu znanja i novim tehnologijama, prema Toffleru, bit će osuđene na propast.

Zbog spoznaje da će pojedinci morati učiti cijeli život kako bi se jednostavno prilagodili novonastaloj i sve zahtjevnijoj tehnološkoj okolini, i zbog izbjegavanja mogućih međugeneracijskih sukoba, Europska unija je pokrenula čitav niz programa za doživotno obrazovanje, kojim će poboljšati razumijevanje među generacijama, ali i na razne načine iskoristiti ili staviti u pogon njihovo nagomilano iskustvo. Obrazovanje je, ukratko, postalo doživotni proces, imperativ koji ne završava formalnim školovanjem. Međutim, nesposobnost za prilagodbu novim znanjima ima i brojne druge aspekte. Primjerice, starijim generacijama, koje ne budu imale priliku obrazovati se cijeli život, bit će mnogo teže orijentirati se u tehnički sve zahtjevnijem svijetu. A to može dovesti do dodatnih socijalnih problema.

13. Još jednu vrstu suvremenog neznanja tvori *nesposobnost da se naučena znanja primijene u životu*. Mnogi misle da je ta vrsta neznanja (tzv. odsutni *know-how*) posebno svojstvena manjim, nerazvijenim zemljama i zemljama u razvoju. Isto tako, često se s pravom pitamo, kako je moguće da su učenici bili dobri u školi, ali da su se u životu "izgubili". Postoji nekoliko razloga za takvu nesposobnost ili neznanje. Prvi leži u skolastičkoj hijerarhiji, u sustavu u kojem se nešto naučiti može samo od "profesora", samo od pojedinaca koji su dobili titule, diplome ili neki drugi službeni status "znalaca". U razvijenim zemljama, naprotiv, učiti se može na najrazličitije načine – od roditelja, prijatelja i, što je najvažnije, od nesrodnih osoba koje imaju bilo kakvo posebno znanje. Vrlo često upravo su takve poduzetne, a ne nužno "najkvalificiranije" osobe najbolji učitelji: oni poučavaju svojim primjerom, jačaju motivaciju itd. Drugi je razlog "teoretičnost" nastave. U nekim disciplinama, to može biti korisno, ali

današnji stupanj razvoja znanosti, a posebno tehnologije, zahtijeva učenje na primjerima, simuliranjem stvarnih, životnih situacija. I što više bude takve nastave, ili točnije, što se nastava na svim razinama bude uspijevala približiti stvarnim, životnim problemima, to će se više razvijati i pragmatičnost. Pogreška "teoretičnosti" nastave često proizlazi iz pomanjkanja financija za "nabavu opreme", ali izvor takvoga "neznanja" još je češće pogrešno uvjerenje da prvo mora postojati "teorijsko" znanje, da bi potom bilo moguće prijeći na "praktičnu primjenu". Koliko su često važne teorije nastajale kao posljedica vrlo praktičnih problema? Spomenimo samo primjere utjecaja vojne strategije na razvoj balistike, utjecaja praktičnih problema u kreiranju automobilskih motora na razvoj termodinamike ili pak tipični tijek medicinske znanosti - kada problemi s bolesnicima dovode do njihovog "teorijskog" rješavanja. Napokon, treći veliki razlog za tu praktičnu nesposobnost leži u već spomenutoj odsutnosti socijalnog kapitala, u nesklonosti prema društvenom udruživanju – zbog koje "profesori ostaju profesori", a "inženjeri zauvijek inženjeri".

14. Još jedan važan izvor neznanja jest *pomanjkanje kriterija u izboru informacija*. Rimski filozof Lucije Anej Seneka tvrdio je na početku naše ere: "Onome tko ne zna u koju luku treba uploviti, nijedan vjetar neće biti povoljan." Problem izbora "činjenica" u vrijeme kakofonije informacija, ili tzv. informatičke entropije, doista je vrlo velik. Primjerice, neki su sociolozi znanosti, poput Dereka de Solla Pricea, tvrdili kako bi broj postojećih znanstvenika trebalo korjenovati kako bismo dobili broj relevantnih znanstvenika, a iz broja znanstvenih radova trebalo bi izvaditi treći korijen kako bismo dobili broj "relevantnih" radova. Ali čak i kada bi ta tvrdnja bila točna, ona nam ne bi odgovorila na pitanje – koji su to relevantni znanstvenici i relevantni radovi. Osim toga, današnja informatička entropija ne odnosi se samo na svijet znanosti, već i na svijet informacija koje dobivamo iz vrlo različitih, a katkada i vrlo nepouzdanih izvora, iz novina, popularnih časopisa, revija, knjiga, s bezbrojnih televizijskih i radijskih postaja, usmenom predajom itd.

15. Spomenuta Senekina izreka može se tumačiti i kao uputa prema kojoj neznanje proizlazi iz sličnog *nepoznavanja "cilja plovidbe"*, tj. *nepoznavanja smjera kojemu bi znanje trebalo težiti*. Brojni današnji sociolozi znanosti, pa i oni u Hrvatskoj, složili bi se s takvim stavom, naime s uvjerenjem o svrhovitosti znanja, odnosno o potrebi artikuliranja socijalnih i kognitivnih "ciljeva". Prema tom stavu, besciljno znanje, znanje kao samosvrha, znanje bez pragmatične "upregnutosti" u društveni ili kognitivni "pogon" nije ništa drugo doli oblik filozofiranja – tj. još jedan oblik neznanja. Takav stav izravno proturječi mnogo češćem stavu prema kojem su znanje i znanost svojevrsna igra – prema kojemu do znanja ne možemo doći postavljanjem ograda i "ciljeva", jer su najveća dostignuća znanosti nastala kao slobodna, kreativna djela njihovih autora, i to upravo u uvjetima i situacijama kada nije postojalo dodatno socijalno i kognitivno opterećenje.

III Dvojbe s neznanjem

U ovom odlomku opisujemo nekoliko suprotstavljenih i problematičnih stavova o neznanju, odnosno nekoliko dvojbi u njegovom otklanjanju.

16. Prvu takvu nejasnoću nazvat ćemo *dvojba vrijednosti*. U mladim demokracijama glad za informacijama zamijenila je hijerarhiju znanja. Povećao se broj medija, broj novina, časopisa,

knjiga, televizijskih i radio postaja. Nova informatička tehnologija pružila je generacijama nove izvore informiranja. Unatoč tomu nije posve jasno je li takav razvoj događaja pozitivan. Prvo, u nekim medijima, primjerice na televiziji, povećanje njihovog broja nije povećalo njihovu kvalitetu: štoviše, čini se da se medijski prostor (i vrijeme) popunjava bilo kakvim sadržajima. Drugo, neki smatraju da se konkurentnost, ona usporedivost koja je trebala postati izvor kvalitete, ne odvija prema onom najkvalitetnijem, usporedbom s onim najboljim, već prema onom najlošijem – kvarenjem sadržaja. (Taj se problem obično rješava "otvaranjem novih tržišta", tj. pojačavanjem vanjske konkurencije.) Treće, problem izbora kvalitetnih informacija postao je akutniji nego prije.

Ukratko, dvojbu bismo mogli izreći na sljedeći način: S jedne strane, konkurentnost (izvora) informacija po sebi proizvodi raznolikost koja predstavlja preduvjet znanja i autonomije pojedinačnog mišljenja i odlučivanja. S druge strane, količina informacija otežava pa čak i onemogućuje sporazumijevanje oko "temeljnih" vrijednosti znanja, ili još općenitije, oko temeljnih vrijednosti zajednice. Neki ljudi čak misle da bez jedinstvenoga korpusa znanja i vrijednosti niti zajednica ne može funkcionirati, pa u ime toga zagovaraju agresivniju restrikciju informacija (i ljudskog potencijala) – primjerice nedopuštanje osnivanja privatnih škola ili vrlo čvrstu jezgru nastavnoga programa.

Dvojba vrijednosti stoga opisuje stari problem - kako odlučiti koja su znanja važna? Kako izabrati primjere iz svakodnevnog života koji predstavljaju prave izazove znanju i budućnosti? Što treba predstavljati "prave vrijednosti"? Gubitak jedinstvene vrijednosti znanja, gubitak "paradigme" nastao zbog informatičke entropije, tu kvantitetu informacija još nije pretvorio u njihovu kvalitetu.

Nema sumnje da ćemo morati naučiti živjeti s informatičkom entropijom. Ali upravo zbog toga pojačat će se možda najvažniji zadatak nastave: *podučavanje o tome kako izabirati najvažnije probleme* i kako život graditi prema vrijednostima znanja.

17. Spomenutu dvojbu možemo formulirati i kao *dvojba kriterija znanja*. Početkom prošloga stoljeća smatralo se da se ta dvojba može riješiti na tzv. pozitivistički način: tako da se pruže kriteriji znanja, tako da se povuče "*demarkacijska crta*" između znanja i neznanja. Najčešće je takvu demarkacijsku crtu predstavljala ispravna metodologija za postizanje znanja ili za preciznu logičku ili matematičku formulaciju problema. Problem je međutim bio u tome što se čak niti filozofi istomišljenici nisu mogli složiti u čemu se sastoji ispravna metodologija koja će razdvojiti znanje od neznanja. Neki su mislili da se do znanja dolazi induktivno tzv. provjerljivošću, drugi pak deduktivno – tzv. opovrgljivošću; neki su mislili da treba "pročistiti" jezik i davati jasne definicije pojmova; drugi su mislili da je takav zadatak osuđen na propast. Neki su mislili da je moguće postizati "objektivno" znanje, neovisno o čovjeku koji spoznaje; drugi su u to sumnjali. Neki su mislili da starije greške treba odbaciti jednom zauvijek; drugi su mislili da se na starim greškama može mnogo naučiti.

Premda takvi sporovi imaju svoju težinu još i danas, današnja dvojba s kriterijima znanja mnogo je praktičnije i takoreći više moralne prirode. Mogli bismo je formulirati na sljedeći način. Djeca danas vide da ljudi uspijevaju u životu, a da se nisu isticali kao dobri učenici. Ljudi danas postižu sreću, bogatstvo, uspjeh i slavu – mora da je i to posljedica nekog "znanja"! Samo kojeg? To zasigurno nije znanje o kojem se uči u školi – to je ono znanje koje vrijedi u životu. Tako se za brojne učenike (pa i ljude općenito) dvojba kriterija znanja pojačava *dvojbom: znanje ili uspjeh!*

Životni će uspjeh i u budućnosti često ovisiti o brojnim drugim razlozima, i to ne nužno onima povezanim sa školskim ili znanstvenim znanjem. Ali, podaci iz razvijenih zemalja govore da je obrazovanje ipak glavni kriterij društvenoga uspjeha. Što su društva razvijenija, to se povezanost obrazovanja i društvenoga uspjeha (pa čak i sreće u životu) sve više pojačava. Mnoge sociološke procjene govore da će u svijetu rada (za razliku od svijeta estrade), u budućnosti znanje i obrazovanje predstavljati glavni kriterij opstanka i napredovanja na društvenoj ljestvici. Sve se struke sve intenzivnije "poznanstvljuju". Novinari više neće moći biti neznalice. Školski nastavnici morat će dokazivati svoje znanje kako bi mogli ostati na radnome mjestu i sami će se morati dodatno obrazovati. Radnici na traci morat će znati načela funkcioniranja "svojeg" stroja i od njih će se tražiti vlastita kreativna rješenja za probleme na tvorničkom "tlu" itd. Bit će to samo još jedan izraz, kako sociolozi kažu, "gubitka čarobnosti svijeta".

17.a. Kakav je *odnos znanja i rada*? Nema nikakve sumnje da je radna etika jedna od temeljnih pretpostavki razvoja suvremenih društava. Tu vrijednost sociolozi danas zovu "socijalnim kapitalom". I premda je marljivost jedna od temeljnih osobnih vrlina i da je vrijedi poticati upravo zbog toga što su marljivima šanse za uspjeh mnogo izvjesnije, na području znanosti često smo svjedoci da marljivost nije jedini (niti presudni) kriterij kojim se dolazi do velikih znanstvenih rezultata. Aristotel je primjerice davno tvrdio da je za znanje potrebno slobodno vrijeme (ili na grčkome - *shole* – korijen današnje riječi "škola"). Na najvećim svjetskim sveučilištima ponovno se počinje propagirati vrijednost kreativnosti – time što se smanjuje opterećenost nastave. U znanosti su se donedavno gotovo svi veliki rezultati postizali životno neopterećenim razmišljanjima, u uvjetima odsutnosti rada kao rutine.

Tu dvojbu radne etike i znanja mogli bismo razriješiti tako da kažemo da "znanje pogađa pripremljeni um". Danas za postizanje iznimnih, kreativnih rezultata u znanosti moramo biti pripremljeni a to znači vrlo dobro školovani ili informirani. Školovanje, osim toga, unatoč Aristotelu, ne smatramo aktivnošću koja se odvija "u slobodno vrijeme"). Tek tada, uz veliki ulog i "minuli rad", sam čin znanstvenog otkrića može postati posljedica tzv. intuicije i kreativnog sređivanja ili kombiniranja naših misli.

18. Dvojba "kriterija znanja" ima i svoje *socijalno naličje*. Ona tada glasi: treba li ljude intenzivnije razdvajati prema njihovom znanju? Treba li učenike strože ocjenjivati? Treba li kažnjavati neznanje? Treba li stvarati hijerarhiju škola prema njihovoj kvaliteti? Tu dvojbu možemo nazvati *dvojbom socijalne segregacije prema znanju*. U razvijenim zemljama obrazovanje je već postalo glavni kriterij socijalne segregacije. Učenici se već u dobi od 14 godina selektiraju prema sposobnostima za posebna zvanja i za posebne škole. Mudrost tih zemalja sastoji se u tome da razlike u naslijeđenim ili stečenim predispozicijama, koje se obično reflektiraju u ocjenama, kanaliziraju u različite hijerarhijske nizove znanja. Netko ne mora biti nadaren za teorijsku fiziku, ali ako mu se pruži mogućnost napredovanja u inženjerstvu, u tvornici, u sportu i sl., njegov će život moći biti isto tako ispunjen kao i život teorijskog fizičara.

Stoga je dvojba socijalne segregacije prema znanju ustvari lažna dvojba. Ta segregacija definitivno postoji, i često ima grube oblike. Isto je tako izvjesno da će takva segregacija prema znanju postati sve intenzivnija. Ali društveni razvoj u budućnosti ovisit će o sposobnosti zajednice da iskoristi različite oblike znanja, odnosno da tu segregaciju znanja pretvori u različite putove kojima ljudi mogu postići svoju sreću. Nema sumnje da je znanje moć, ali s

obzirom na to da postoje različita znanja, ona se pretvaraju u različite, dispergirane, oblike moći.

19. Posve slična dvojba vrijednosti jest i *dvojba zanimljivosti*. Mnogi današnji nastavnici, suočeni s izazovima elektroničkih medija, misle da je njihova funkcija u bitci sa zanimljivim multimedijским prezentacijama postala izlišna. Prema tome stavu, nastava ne može slijediti atraktivnost drugih oblika prezentacije informacija. Stoga će ubrzo, misle oni, početi dolaziti do zaborava "*pravoga znanja*". Knjige će se početi čitati sve manje. Udublјivanje u teže ili dublje probleme znanosti bit će teže postići. Pažnja se neće moći usredotočiti na rješavanje važnijih problema. Učenici će rješavati zadatke "linijom manjeg otpora", prepisivanjem s interneta i sl.

Nema sumnje da će se zbog svega toga morati promijeniti metodika, ali isto tako i ciljevi nastave: Obrazovanje će morati postati manje ambiciozno s obzirom na opseg nastave, ali će morati postati ambicioznije jer će se morati usredotočiti na sposobnost zanimljivog i kritičkog prikaza onih važnih i temeljnih znanstvenih i umjetničkih sadržaja.

18. Sljedeća važna dvojba učenja, znanja i neznanja jest *dvojba socijalizacije*. Nema nikakve sumnje da je opći socijalni individualizam jedan od glavnih uzroka autonomije mišljenja i rasta znanja. Primjerice, u američkim školama individualistički ciljevi postižu se tako da se već u osnovnim školama učenici svake godine preraspodjeljuju u nove razrede kako ne bi došlo do kohezije učenika. Posljedica je da pojam prijateljstva sve više nestaje. Uz nestajanje "prijateljstava" nestaje i opće socijalne kohezije. Za male zajednice takav bi sustav mogao prouzročiti bitne teškoće u funkcioniranju zajednice, ali bi se time izbjegao kolektivizam koji smo označili kao jedan od izvora neznanja. Koliko smo voljni žrtvovati socijaliziranost kako bismo poticali individualizam?

20. Još jedna dvojba sa znanjem i neznanjem jest *dvojba nastavnog programa*. Dvojbu bismo mogli formulirati na sljedeći način: Trebaju li nastavni programi biti "isti" za sve učenike osnovnih škola (pa i kasnije) ili treba poticati raznolikost nastavnih programa već od najranije dobi? Potvrđivanjem prve strane dvojbe poticali bismo vrijednost socijalizacije, a slažemo li se s drugom, nestat će ideja "općeg dobra", odnosno ideja da je za funkcioniranje zajednice potrebno imati stanovnike koji će imati jedan zajednički korpus znanja i etičkih vrijednosti. Raznolikošću nastavnih programa moglo bi doći do velikog raslojavanja prema znanju i neznanju. Nekima se možda čini da se u osnovnoj školi ionako mora učiti standardan korpus vještina i znanja (čitanje, pisanje, računanje i sl.), ali osim tih vještina i vrijednosti postoji još niz drugih koje se u tim školama uče (učenje o domovini, regionalnoj književnosti itd.), a koje se mogu obrađivati vrlo različitim intenzitetom i metodičkim pristupom.

21. S tim je u vezi i *dvojba regionalnosti*, a mogli bismo je formulirati na sljedeći način: Koliko skupina, država, nacija smije polagati pravo na znanje pojedinaca u skupini? Kako utjecati na pojedince da svoje znanje iskoriste za dobro "svoje" zajednice? I nadalje, treba li dopustiti konkurenciju privatnih ili čak inozemnih škola, koje bi nastavu održavale na stranim jezicima (pri čemu nije riječ o jezicima manjina)? Jasno je da za obje strane dvojbe postoje vrlo dobri argumenti. Kada ne bi postojao nikakav (više ili manje eksplicitni) zahtjev da se znanje koje se steklo u školama iskoristi za dobrobit zajednice koja je omogućila školovanje, tada bi to postalo *novi izvor "odljeva mozgova"*. Ali naučeno znanje nije "vlasništvo" zajednice koje je školovalo pojedinca, stoga je zahtjev zajednice za iskorištavanjem toga znanja za njezinu dobrobit vrlo upitan.

22. Napokon, tu je i jedna od najvažnijih dvojba vezanih za znanje i neznanje - to je *dvojba primjenjivosti ili praktičnosti znanja*. Nekoć je bilo samorazumljivo da je znanje "teorijsko", da se u školi prvo uče načela, a da se potom ona primjenjuju u praksi. Rekli smo da je takva koncepcija dovela do isuviše "školničkog", nepraktičnog znanja, koje danas predstavlja veliki obrazovni problem. Pod utjecajem brojnih sociologa znanja i pedagoga, danas se smatra da je učenje na primjerima mnogo prikladnije. Ali takva koncepcija rješavanja neznanja kaže i više: Ne samo da je praktično učenje primjerenije, ono je u povijesti znanja i znanosti često dovodilo do pravih – znanstvenih, teorijskih spoznaja. Jer vrlo često upravo rješenje praktičnih problema dovodi do novih apstraktnih pitanja i rješenja. Tek ako imamo pred sobom konkretan problem, bit ćemo stimulirani da ga riješimo. Brojni primjeri iz povijesti medicine, biologije, fizike to potvrđuju.

Pri tome se međutim zaboravlja na vrline prve strane dvojbe. Znanje ne postoji samo zbog primjene. Većina znanja matematike i logike nije bila smišljena kako bi riješila neki praktični problem, već je predstavljala igru ideja i mišljenja, a za rješenja te apstraktne kombinatorike tek su kasnije pronađene brojne praktične aplikacije.

Stoga za obje strane dileme postoje dobri argumenti i ne postoji univerzalno dobar odgovor na pitanje kako riješiti neznanje: apstraktno-teorijski ili konkretno-praktično.

IV. Što neznanje nije? Kako stvoriti kolektivno znanje?

Sada, kada smo razmotrili različite izvore neznanja, možemo raspraviti i o tome kako postići znanje. U ovome odlomku raspraviti ćemo o nekim znanstvenim, socijalnim i pedagoškim načinima rješavanja problema neznanja.

23. U današnje se doba sve češće spominje *ideja o postojanju kolektivnih znanja*, ideja da socijalne skupine nisu tako neuke kao što se obično misli, odnosno da je moguće *postojanje "mudrih gomila"*. Te je ideje vrlo nedavno razradio američki teoretičar James Surowiecki. Nekoć se naprotiv smatralo da su gomile nužno patološki dio socijalnosti, i da u grupama čak i oni najpametniji misle i djeluju lošije negoli bi to činili kada bi bili sami. Međutim, da bi grupe ljudi mogle biti "pametne" tj. pametnije od pojedinaca u njima, potrebno je da one zadovolje nekoliko kriterija. Prvi je kriterij *raznolikost i raznovrsnost mišljenja*. Ako svi misle isto, grupa

neće biti pametnija od svojih članova. Drugi je kriterij *neovisnost mišljenja i odlučivanja*. Kada pojedinci utječu jedni na druge svojim mišljenjima, tada mišljenja pojedinaca više nisu neovisna i vrlo lako može nastati tzv. *halo-efekt*, rasprostranjivanje pogrešnoga mišljenja i rasuđivanje pod utjecajem "atmosfera", socijalne "klime" ili pod utjecajem tuđih "autoriteta". Grupa u tim situacijama ne može postati "pametna". Treći je kriterij tzv. *decentralizacija*: pojedinci moraju moći sami potražiti svoja rješenja problema. Napokon, četvrti je kriterij – *agregacija*: sve te pojedinačne potrage, pojedinačna izjašnjavanja i odluke, moraju se moći prikupiti kako bi se pomoću statističkih i drugih mehanizama (primjerice "tržišta") ili tijela upravljanja, dobila kolektivna odluka koja će biti pametnija od bilo koje pojedinačne.

Surowiecki također spominje tri važna problemska područja (tri područja ili problema rješavanja neznanja): probleme *kognicije* (spoznavanja), probleme *koordinacije* (usklađivanja) i probleme *kooperacije* (suradnje). Prvi su problemi (i neznanja) vezani za klasično spoznavanje svijeta, poznavanje činjenica, predviđanje i sl. Kod druge vrste problema (koordinacije) članovi skupine moraju riješiti problem međusobne suradnje, odnosno međusobnoga odnosa: na cesti, na tržištu, pri sporazumijevanju i sl. Napokon, problem suradnje možda je najteže riješiti: Kako sebične, nepovjerljive ljude uvjeriti da je potrebno međusobno surađivati? To su problemi rješavanja pitanja "pravedne plaće", zagađenja, plaćanja ili neplaćanja poreza itd. Neke skupine bolje rješavaju te probleme od drugih, a ta se rješenja manifestiraju i kao rješavanja problema neznanja, jer znanje i neznanje nije samo problem pojedinaca.

24. Kako danas raste znanje i kako napreduje znanost? Nekoć se mislilo da je znanje (znanost) puka agregacija, zbroj pojedinačnih znanja. Kada bi to bilo tako, naše znanje ne bi napredovalo isuviše brzo. Bilo bi to, kako u svom djelu *Država znanstvenika* piše britansko-mađarski sociolog Michael Polanyi, kao kada bi ljudi ljuštili grašak, pa bi se zajedničko dobro (znanje) sastojalo od zbroja zrna oguljenoga graška. Znanost međutim ne postupa na taj način; ona napreduje eksponencijalno upravo zato što ne postupa na taj način. Prema Polanyiju znanost je "slagalica" (*jig-saw puzzle*), u kojoj znanje raste tako da svaki "igrač", znalac, mora uklopiti "vlastiti" komadić u dio slike koju su složili drugi. Ako se to znanje, taj vlastiti komadić, ne može uklopiti u već postojeći dio slike, on još uvijek predstavlja "neznanje".

Ta metafora služi autoru kako bi dokazao da u znanosti nije potrebno regulirati postupanje. Ne možemo nametnuti rješenja. Svako (državno, kolektivno) nametanje rješenja samo odvlači pažnju na sporedne probleme, a pravi problemi ostaju neriješeni. Problemi znanosti imanentni su samoj znanosti.

25. Nema sumnje da današnja znanost (i znanje) nastaje stalno novim načinima komunikacije i udruživanja za postizanje konkretnih ciljeva. Sociolozi znanosti rekli bi da znanje raste zbog "gustoće" komunikacije. Bez obzira složimo li se sa Polanyijevom slikom postupanja u znanosti, ili Surowieckijevom podjelom problema, nema sumnje da je za rješavanje društvenog problema neznanja vrlo bitno shvatiti da današnje znanje (teorijsko i praktično) raste eksponencijalno (a ne pukim zbrajanjem) zbog postojanja brojnih mehanizama generiranja kolektivnih rješenja. Jer izdvojeni pojedinci danas teško mogu konkurirati velikim znanstvenim organizacijama. Ta izdvojenost znanstvenika i znalaca jedan je od glavnih problema u Hrvatskoj.

Zbog toga je jedan od glavnih načina rješavanja problema neznanja – *stvoriti nova pravila kreiranja znanja*. U razvijenim zemljama, za razliku od nas, jedan od glavnih pedagoških zadataka jest učenje "po grupama", naučiti učenike (i ljude općenito) da komuniciraju i prenose

svoja znanja, da uklapaju svoje znanje u "slagalicu" i da stvore naviku da od pojedinačnih znanja generiraju ono kolektivno. Trenutno stanje domaće pedagogije ne favorizira takav način učenja: ocjenjuju se pojedinci, a po grupama se radi malo. Postoje bistri, pametni, marljivi pojedinci, ali oni u zajednici ili grupi gube svoje značenje.

Postoji još jedan sličan problem i na razini domaće znanosti. Znanstvenici i nastavnici još su uvijek (doduše sve manje) vezani za pojedine znanstvene i obrazovne institucije. One im u pravilu određuju područje znanstvenog istraživanja i ocrtavaju područje slobode izbora znanstvenih područja i rješavanja problema. Udruživanje s ljudima iz drugih institucija za rješavanje pojedinih problema vrlo često nailazi na goleme institucionalne prepreke. A sustav ocjenjivanja rada i unaprjeđenja znanstvenika ne omogućuje lako "prebacivanje" na druga disciplinarna područja. Zbog svega toga znanstvenici su izolirani čak i u vlastitim institucijama.

Jedan od razloga razvijenosti znanja u razvijenim zemljama bila je upravo spoznaja da se današnje znanje stvara u skupinama pojedinaca koji rade na rješavanju istih problema, bez obzira na to u kojoj se oni instituciji nalazili. Stoga im je omogućeno oblikovanje tzv. "brainstorming" sekcija, ili "virtualnih instituta", "istraživačkih programa" ili "projekata", koji se oblikuju *ad hoc*, već prema tome o kakvom je problemu riječ. Takve skupine znalaca vrlo su kratkotrajne, i o njima ne možemo govoriti kao o "institucijama".

Isto vrijedi i za odnos znanstvenika, nositelja znanstvene politike, i industrije. Takvo "spontano" udruživanje pri rješavanju problema ne odnosi se samo na skupine znanstvenika, već i na bilo koju interesnu skupinu. Kod nas takvih "interdisciplinarnih" skupina ima vrlo malo i one su češće iznimka negoli pravilo. Oblikovanje *ad hoc* "institucija" ne koristi dakle samo za rješavanje teorijskih problema; ono je još mnogo važnije u prenošenju znanja i u donošenju međusektorskih kolektivnih odluka. I industrija i politika trebaju suradnju znanstvenika, kao što je znanstvenicima od koristi da surađuju s tim drugim socijalnim sektorima.

Zbog svega spomenutog, treba još jednom obratiti posebnu pozornost na probleme socijalnog udruživanja, institucionalnog okvira za povezivanje ljudi uopće, odnosno na problem tzv. socijalnog kapitala. Kako bi se on povećao, voditelji znanstvene i obrazovne politike trebaju ukloniti sve zapreke pri udruživanju ljudi, kreaciji raznih oblika znanja i prenošenju tih znanja mlađim generacijama.

26. A to pogotovo vrijedi za odnos znanosti i obrazovanja. Brojni znanstvenici nisu u prilici preneti svoje znanje generacijama učenika i studenata, a brojni nastavnici, zbog socijalne hijerarhije i kategorizacije "znalaca", ne usuđuju se ponuditi svoja rješenja. Europska su društva donedavno bila izgrađena na razmjerno jakoj hijerarhiji znanja i vještina. Ljudi su se rijetko prebacivali na nova radna mjesta, u nove sredine; oni su rijetko birali nove ili drukčije škole. Nerijetko, za takvo prebacivanje postojale su brojne zakonske i institucionalne prepreke.

No osim socijalne razdvojenosti – koja dovodi do pomanjkanja komunikacije među različitim pojedincima, postoje i brojni drugi slični, institucionalni problemi.

U Hrvatskoj se primjerice još uvijek, u pravilu, ne mogu studirati "nesrodni" predmeti: recimo matematika i ekonomija, pravo i sociologija, fizika i filozofija. Ta *kompartmentalizacija* znanja i disciplinarno odvajanje stručnjaka onemogućava transfer znanja: primjenu znanja jedne discipline u drugoj, spajanje različitih znanja u jedinstvenu cjelinu, iskorištavanje znanja jedne discipline u posve novoj itd. Isto tako, spomenuti institucionalni okvir onemogućava stvaranje

interdisciplinarnih studija, kreacije vlastitih programa studenata koji imaju ideje što bi trebalo učiniti ili čime nastaviti i proširivati područje znanja. Stoga nije točna samo tvrdnja: "jednom profesor – uvijek profesor", već i tvrdnja: "jednom sociolog – uvijek sociolog; jednom matematičar – uvijek matematičar" ili još gore: "jednom propalica – uvijek propalica".

To je gotovo najveći izvor neznanja, ili točnije - najveća prepreka znanju.

Europska unija shvatila je da u društvima koja je stvaraju leži neizmjeran socijalni i kulturni kapital, gotovo najveći na svijetu. Ali on mora biti "stavljen u pogon": ljudi moraju mijenjati radna mjesta, studenti moraju učiti kod različitih profesora, znalci moraju mijenjati svoje socijalne uloge kako bi se njihova znanja mogla iskoristiti u što više različitih situacija. Zajednice ili države koje ne budu omogućile takvu "protočnost", koje ne budu olakšavale komunikaciju među ljudima, a time i među znanjima, koje će otežavati ljudima promjenu njihova statusa ili socijalno stigmatizirati ljude prema posebnim funkcijama ili statusu neće biti sposobne za natjecanje u znanju i bit će osuđene na propast.

UMJESTO ZAKLJUČKA...

Kako ukloniti neznanje? Prijedlozi za djelovanje?

Nabrajanjem izvora neznanja i nedoumica, već smo spomenuli i brojne načine i metode uklanjanja neznanja; pružili smo neke upute kako oblikovati institucionalni okvir za praćenje znanstvenih trendova i poticanje vrijednosti znanja. Kao jedan od glavnih načina socijalnog uklanjanja neznanja imenovali smo *povećanje socijalnoga kapitala*. Tom sintagmom imenovali smo različite stvari: intenziviranje mogućnosti udruživanja među ljudima, uklanjanje svih prepreka za prenošenje znanja pojedinaca na skupine, ukidanje statusnih razlika između tzv. "znalaca" i "neznalica", socijalnih razlika između onih koji prenose znanje i onih koji ga stvaraju; razlika koje proizlaze iz disciplinarnih zatvaranja na posebna područja znanja; uklanjanje starog mentaliteta kolektivismata itd. Svi ti teški zadaci za zajednicu koja želi postati dio civiliziranoga društva ili kako se to danas kaže - društva "utemeljenoga na znanju",

obično se izražavaju *formulama* poput sljedećih:

- Treba reformirati osnovne i srednje škole tako da se odtereti nastava, tako da se više radi u skupinama (atkada se predlaže ukidanje numeričkih ocjena); treba provoditi doškovanje nastavnika; škole trebaju postati zanimljive, one ne smiju biti samo sredstvo socijalizacije ili sredstva rješavanja socijalnih pitanja itd.
- Treba reformirati visoko školstvo integracijom sveučilišta kako bi studenti mogli učiti različita znanja, kreirati vlastite programe, rukovoditi se vlastitim vizijama i pronalaziti svoje putove znanja.
- Na svim razinama treba povezivati znanje i javnost: u medijima, povezivanjem industrije, sveučilišta i političkih tijela odlučivanja; a katkada se predlaže da se u to treba uključivati i vojna industrija.
- Treba više (financijski) ulagati u znanost i obrazovanje; osnivati sve više obrazovnih znanstvenih institucija te znanstvenih i znanstveno-popularnih časopisa.

- Treba više pažnje obraćati novim tehnologijama, obraćati posebnu pozornost važnosti novih komunikacijskih medija itd.
- Treba se intenzivnije povezivati i komunicirati sa svijetom, a pri tome izbjeći "odljev mozgova" – a to znači: treba pokušati zadržati najpametnije pojedince u domovini, otvarati nova radna mjesta za sposobne itd.

Ali, premda su sve te formule većim dijelom točne, one se ipak svode na odgovore na neka bitno moralna pitanja, jer će naposljetku pojedinci kreirati društvenu klimu i njihovo će znanje na kraju krajeva stvoriti ono kolektivno. Stoga ćemo umjesto spomenutih formula pokušati odgovoriti vlastitom. Ta formula glasi:

- Treba postojati *ljubav* pojedinaca prema znanju. Oni trebaju zavoljeti knjige, uživati i osjećati ponos pri rješavanju apstraktnih i praktičnih školskih i općenito – ljudskih problema. Ili obrnuto: znanje ne smije biti predmet sprdnje, ironiziranja, sarkazma ili loše stigmatizacije.
- Znalce treba *nagraditi*; učenici, kao i ljudi općenito, vole kada drugi ljudi znaju tko je riješio neki problem, tko je autor nekog rada, tko je bio prvi ili najbrži u rješavanju - time se jača njihov ponos. Ali kao što sociolozi znanja dobro znaju: pravim znalcima najveća nagrada nije novac – već reputacija.
- A da bi mogla postojati *reputacija* znalaca, odnosno razlika između znalaca i neznalica, mora postojati etika na razini zajednice, škole, skupine, države, kao i unutar neke skupine znalaca, koja će priznati te vrijednosti znanja; etika u kojoj neće biti svejedno koliko tko zna, tko je bio prvi u rješavanju problema, koliko je tko inteligentan ili – možemo to i tako reći – koliko je tko motiviran, marljiv, uporan, jedinstven, različit, autonoman i odgovoran.
- Ta socijalna segregacija prema znanju ne smije biti temelj nove oligarhije. Jer je doista istina "da su svi ljudi neznalice, samo na različitim područjima". Stoga su najrazvijeniji narodi, društva "utemeljena na znanju" uspjela postići da se i za one slabije na jednom području znanja otvore mogućnosti napredovanja u drugom.

U takvoj etici postoji i jedna estetska dimenzija: u tom priznanju različitosti ljudi prema njihovome znanju i sposobnostima, razvija se "ukus" za istinu, a to znači za snaženje vrijednosti, razlikovanje onoga vrijednog od bezvrijednoga, istinitog od neistinitog, lijepoga od ružnoga. Priznanjem različitosti ne poričemo vrijednost traganja za jednom, svim ljudima zajedničkom istinom. Cilj toga priznanja nije pohvala relativizma, a niti je različitost neka vrhunska vrijednost po sebi. Riječ je samo o jednoj od osnovnih socijalnih pretpostavki za traženje istine. Jer kada ne bi bilo različitih mnijenja, nikada ne bismo mogli utvrditi opravdanost onog istinitog.

I kada bi svatko prihvatio takvu etiku i takvu estetiku, za njega više ne bismo rekli da je neznalica. Tada bi se zajednica sastojala od tolerantnih, prijemčivih, socijalno i kognitivno osjetljivih osoba sposobnih za donošenje kolektivno pametnih odluka. Tada bi takva zajednica zadovoljavala kriterije pametne grupe: različitost, autonomnost, individualnu potragu za rješenjima – i tada bi vjerojatno bila sposobna i za onaj posljednji kriterij – za integraciju različitih znanja. Takva bi klima stvorila dovoljno jak socijalni kapital da se ponosno mjeri s

drugima, i to onim ponajboljima. Tada više ne bismo osjećali poštovanje prema nekome samo zato što nam je nadređen, već zato što je stručan i sposoban za ono što mu je dužnost.

I zato je potrebno da budemo znalci. I zato je potrebno da prestanemo biti neznalice.